

Грамотами Ради Міністрів, Монгольського державного університету і Союзу монгольських журналістів відзначено працю доцента І. Л. Дем'янчука.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-288-6-5>

Мельник В. М.

кандидат політичних наук,
головний редактор наукового журналу «*Аннали юридичної історії*»,
член Американського товариства юридичної історії,
асистент кафедри політології філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

ОСТГОТСЬКЕ ПОСОЛЬСТВО ДО ШАХІНШАХА ХОСРОВА АНУШИРВАНА (539–540 РР.)

«Вічний мир» імператора Юстиніана (527–565) і шахіншаха Хосрова (531–579), хоча і діяв лише сім з половиною років (протягом 532–540 рр.), але надав можливість Ірану впорядкувати *Авесту*, а Східній Римській імперії (т. зв. «Візантії») створити *Codex Juris Civilis* [1]. Обидві вдалі законодавчі кодифікації пропонуємо вважати ланками єдиної культурно-історичної лінії розвитку [2, с. 8–11]. Авестійська кодифікація Хосрова дозволила династії Сасанідів (224–551 рр.) звернути ідеологічну увагу на східні кордони «*Ераншахру*» (офіційна назва Ірану), тоді як цивільна кодифікація Юстиніана ідейно передувала політичній реконквісті візантійцями провінцій (*provinciae*) Західної частини Римської імперії. Відтак, тимчасове затишшя в перманентному ірано-візантійському протистоянні використовувалося двома правителями так потужно, що вплинуло на весь подальший хід світової історії права.

Незважаючи на обіцянки про ненапад, Східна Римська імперія (Візантія) співпрацювала з арабськими федератами (носіями *lex foedus*) аравійської династії Гассанідів, а також із Лазьким царством та вірменами. Маловідомим залишається факт союзницьких перемовин італійських остготів і персів.

Протягом 535–540 рр. Юстиніан Великий провів переможну італійську кампанію. Апеннінський півострів опинився на межі повного підпорядкування централізованій владі римського імператора (вперше

після 476 р.). До того ж, Сицилія і Далмація, як важливі географічні складові римської *Provincia Italia*, безпелаяційно підкорилися владі Константинополя ще на початку війни (в 535–536 рр.) [3, с. 258–259]. Південні регіони Італії, населені переважно греками, зустріли візантійські загони з радістю. Для повної реалізації цілей італійської реконквісти, залишалось підкорити остготів італійської Півночі.

Після загибелі остготського рекса («короля») Теодата (534–536), владу захопив талановитий воєначальник Вітігіс (536–540). Його правління Юстиніан визнав узурпацією законних прав остготського королівського дому Амалів (з 493 р. східноримські імператори надавали повноваження «намісників Італії» виключно представникам цього сімейства [4]). Незважаючи на письмове прохання Вітігіса [5, Cass. Var., X, 32.1], Юстиніан не затвердив узурпатора намісником Італії і королем остготів [3, с. 278]. Подальшу війну Вітігіс програв, капітулювавши в травні 540 р., коли полководець Велізарій оволодів Равенною. Однак, ще в 539 р., узурпатор встиг відправити посольство до Ераншахру. Остготську делегацію очолили двоє священників із Лігурії [6, р. 362]¹.

Спробуємо реконструювати домовленості та наслідки ситуативної ірано-остготської дипломатії. Вочевидь, подолавши вкрай небезпечний шлях, остготські легати (посли) прибули до Ктесифону (столиці Династії Сасанідів) бл. січня-лютого 540 р. Отримавши аудієнцію шахіншаха Хосрова, легати пояснили «правителю правителів»: Юстиніан Великий прагне підпорядкувати весь Європейський континент [3, с. 309–310]. Мовляв, захопивши Італію, Юстиніан зможе розпоряджатися великими арміями остготів, вестготів, бургундів і франків.

Важливим аргументом на користь слів аріанських легатів виступили результати північно-африканської військової кампанії Велізарія (533–534 рр.) [7]. По завершенню останньої, візантійські чиновники організовано перемістили залишки алано-вандальських підрозділів карфагенського короля Гелімера на лінію ірано-візантійського кордону (сучасні терени Йорданії та Сирії). Вандамо-аланський екс-король Гелімер (530–534), програвши Юстиніану війну, за свою капітуляцію удостоївся почесного статусу візантійського патриція [4]. Припускаємо: переміщені на Близький Схід вандало-алани використовувалися для підкріплення тодішнього контингенту Велізарія (протягом 527–532 рр. майбутній борець з остготами обіймав посаду «дукса Месопотамії»).

¹ Ми логічно припускаємо, що обидва легати були аріанами. Опираючись на праці Прокопія та Йордана, слід зробити висновок: ортодоксальне духовенство Італії цілковито підтримувало політику Юстиніана. На кого ж міг опертися король Вітігіс, якщо не на одновірців-аріан?

За словами остготських послів, Юстиніан жадав завоювати всю Європу, в т. ч. германців, кельтів, антів, що робило Італійську війну (535–540 рр.) небезпечною для світового балансу сил. Виконуючи доручення Вітігіса, ересіархи-посли переконували Хосрова, що Юстиніан, хоч і веде законну війну (з погляду римського права), але його політика нашкодить перським інтересам [8, Procop. BG, II, 22.14–20; 9, с. 509]. Аргументи звучали обґрунтовано.

По-перше, Юстиніан, завоювавши всю колишню Західну Римську імперію, потенційно отримував величезні полчища т. зв. «варварів-федератів» і, подібно до прецеденту з вандало-аланами экс-короля Гелімера, міг використати значні поповнення на чотирьох головних напрямках ірансько-візантійських конфліктів: аравійському, месопотамському, еменському, кавказькому [1; 7].

По-друге, Юстиніан планував не тільки оволодіти просторами Західної та Центральної Європи, але й прагнув побудувати *Pax Christiana* («Християнський Світ»), попередньо здійснивши безпрецедентну *ортодоксалізацію* варварських племен (більшість германців на той момент ще сповідували *аріанський* варіант християнства) [10, с. 173, 201, 258].

На відміну від тимчасових компромісів з єгиптянами-монофізитами [10, с. 257], т. зв. «аріанська церква» сприймалася Юстиніаном однозначно негативно, безумовно засуджувалася Константинопольським патріархатом і Римським Папством. Ось чому посольство остготів 539–540 рр. набуло ознак релігійно-політичної акції. Аріани-германці Північної Італії, послугуючись ім'ям рекса Вітігіса, зверталися до «правителя правителів» Хосрова, наче до «захисника Христової Віри»¹.

Вітігіс іменував Хосрова «володарем чотирьох сторін світу», просив його «заступництва» в протистоянні «нечестивому» Юстиніану. Персія титулувалася аріанами «охоронцем істинної Церкви», а остготський король навіть робив віддалені натяки про можливість «переходу у перське підданство» [6, р. 362].

Релігійно-політичні засади посольства 539–540 рр. мають непересічний історико-дипломатичний інтерес. Однак, не менше значення належить і військово-стратегічній задумці *аріанського лобі* короля Вітігіса. Посли стверджували: Юстиніанові армії не здатні вести війну на два фронти – в Західній Європі та на Близькому Сході. При цьому, відомо про плани Вітігіса «підняти» проти законної влади Юстиніана залишки вандалів Північної Африки. Такий сценарій справді міг

¹ Перські шахіншахи вважали себе «покровителями» вигнаних зі Східної Римської імперії несторіан (після III Єфеського Собору 431 р.). Серед представників Династії Сасанідів навіть були гіпотетичні християни.

закінчитися грандіозною політичною поразкою – дезінтеграцією Візантії за зразком Західної частини Римської імперії 476–480 рр.

Ймовірно, остготсько-аріанські шпигуни намагалися спровокувати повстання в Мавританії і Нумідії, а також сіяли доволі результативні інтриги всередині монофізитської спільноти Александрійського патріархату (*Provincia Aegyptus*) [10, с. 257]. Не меншою проблемою для Юстиніана, але благодаттю для ситуативного союзу Вітігіса-Хосрова, виявилось негативне сприйняття ортодоксально-християнської візантійської влади євреями-самаритянами.

Хосров Ануширван оцінив дипломатичну місію Вітігіса досить серйозно [9, с. 509], прагнучи використати традиційний титул «покровителя Христової Церкви» (йдеться про її несторіанський варіант). Підготовка військової кампанії протягом лютого–квітня 540 р. мала характер «еретичного Хрестового походу» (говоримо про спробу скоординованого виступу еретиків Східної Римської імперії проти «ортодоксальної християнської реконксти» Юстиніана) [10, с. 257; 11]. Шахіншах Хосров розглядав Малу Азію, Сирію, Кавказ, Месопотамію, Палестину та Єгипет *династичним спадком (від Ахеменідів – реставраторам-Сасанідам)*, навіть написав відповідного листа Юстиніану [10; 11]. Паралельно монофізити Єгипту і несторіани Сирії таємно висловили підтримку діям перського зверхника – населення східних провінцій обурювалося підвищенням податків у зв'язку з кількарічною італійською війною [4; 10]. Шахіншах розраховував на підтримку несторіансько-монофізитсько-аріанської частини візантійського населення і, можливо, прагнув офіційного поширення своєї влади на Італію та Північну Африку (принаймні на тамтешніх *федератів-германців*). Припускаємо: з метою ідеологічного обґрунтування запланованого освоєння нових територій, ще на початку 540 р., Хосров ініціював ряд кодифікаційних вставок в «Авести», покликаних довести «сакральне покликання іранців правити всім видимим матеріальним світом» [9; 11; 12].

На наш погляд, остготсько-аріанське посольство Вітігіса 540 р. прямо причетне до принципових змін у перській релігійній політиці. Запропонований остготськими легатами план відкриття другого антивізантійського фронту зумовив ті важливі зміни, що перетворили «Ахеменідські Авести» на «Авести Сасанідів». *Перше*. Вузький первинний етніцизм замінюється доктринальною можливістю визнання перського походження для всіх народів і племен, навіть кочівницьких («туранських») [12]. Головна умова «набутої перськості» – складення юридичної присяги на вірність шахіншаху [11]. *Друге*. Нова редакція санкціонує присвоєння Хосровом духовного суверенітету, оголосивши «правителя правителів – намісником Бога на землі» [9]. Такий підхід «обожествлення» мав наблизити титулатуру східноримських

імператорів і перських шахіншахів, зробити зверхника Ірану «духовно близьким» християнським мешканцям Середземномор'я, омріяного Династією Сасанідів.

Посольство Вітігіса досягло важливих результатів. Хосров Ануширван атакував візантійську Сирію (ще до падіння останнього остготського оплоту – Равенни) [8, Просор. ВР, II, 3.12–15]. Однак, та жорстокість, з якою іранські війська поводитися на окупованих теренах, поголовна різанина антиохійців [10, с. 253], надовго відвернули багатьох потенційних союзників-еретиків від офіційного Ктесифона. Перемога над остготами (540 р.) дозволила Юстиніану використати нові підрозділи на месопотамському напрямку. Подальші невдачі Хосрова та початок пандемії чуми (з 541 р.) примусили сторони укласти тимчасове п'ятирічне перемир'я (544 р.). В подальшому Хосров продовжував комунікувати з послами чергового остготського короля-бунтівника Тотілі (541–552), безуспішно прагнучи знайти спосіб «повернення законного історичного спадку» Династії Ахеменідів Сасанідському Ірану.

Список використаних джерел:

1. Greatrex G., Lieu S. N. C. The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars AD 363–628. London : Routledge, 2002. 408 p.
2. Мельник В. М. Принцип компліментарності та його значення для історії міжнародної правосуб'єктності (середземноморсько-візантійський аспект). *Juris Europensis Scientia*. 2021. № 3. С. 8–11.
3. Удальцова З. В. Италия и Византия в VI веке. М. : АН СССР, 1959. 544 с.
4. Хизер Питер. Восстановление Римской империи. Реформаторы Церкви и претенденты на власть. М. : Центрполиграф, 2015. 575 с.
5. Cassiodorus. *Variae*. Translated with Introduction and Notes by S. J. B. Barnish. Translated Texts for Historians. Vol. 12. Liverpool – Glasgow : Liverpool University Press, 2006. 260 p.
6. Stein Ernest. *Histoire du Bas-Empire*. Tome II. De la Disparition de L'empire D'occident a la Mort de Justinien (476–565). Bruges: Desclée De Brouwer, 1949. XXXIV+900 p.
7. Briand-Ponsart Claude, Hugoniot Christophe. L'Afrique romaine: de l'Atlantique à la Tripolitaine, 146 av. J.-C. 533 ap. J.-C. Paris : Armand Colin, 2006. 576 p.
8. Prokopios. The Wars of Justinian. Trans. by H. B. Dewing, revised by A. Kaldellis. Hackett Publishing Company, Inc., 2014. 642 p.
9. Мишин Д. Е. Хосров I Ануширван (531–579), его эпоха и его жизнеописание и поучение в истории Мискавейха. М. : ИВ РАН, 2014. 696 с.

10. Курбатов Г. Л. Ранневизантийские портреты: К истории общественно-политической мысли. Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1991. 272 с.

11. Периханян А. Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды. М. : Наука, 1983. 384 с.

12. Ходжаева Н. Д. Историческая география Центральной Азии по данным «Авесты» и пехлевийских источников. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Душанбе, 2000. 129 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-288-6-6>

Пупурс І. В.

*докторка філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу компаративістики
Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

ІМІДЖ КИРГИЗЬКОГО: ЗА УКРАЇНОМОВНИМИ ТЕКСТАМИ О. ДОСВІТНЬОГО, І. БАГМУТА, М. ПОГРЕБЕЦЬКОГО

Імідж нації (етносу) або «національний характер» («етнічний характер») є одним із важливих об'єктів дослідження літературної імагології. Адже література будь-якого народу була і лишається часово-художнім віддзеркаленням *Свого* та своєрідною імагопрезентацією *Чужого*.

Літературні тексти (особливо мандрівна проза), де описуються представники різних народів, завжди відігравали важливу роль у формуванні суспільної думки про них. Такими україномовними творами, за якими складалося враження у радянської людини 20–30-х років ХХ ст. про «киргизький характер» були «Алай» О. Досвітнього (1927), «Подорож до небесних гір: нотатки туриста до центрального Тієньшану» І. Багмута (1930), «Хан-Тенгі» М. Погребецького (1934).

Киргизька екзотика цих текстів базувалася на особистому мандрівному досвіді авторів. Еміграційні шляхи О. Досвітнього пролягали через Туркестан (1916–1918 рр.). Двоє інших – учасники експедиції до Хан-Тенгі (1929 р.), організованої Всеукраїнською науковою асоціацією сходознавства: її керманічом призначили професійного альпініста Михайла Погребецького, а до складу дослідників включили письменника-початківця Івана Багмута, головним завданням якого було змалювання життя українських мігрантів.